

Piotr Goniszewski

Spotkanie św. Pawła z prokonsulem Cypru Sergiuszem Pawłem

Colloquia Theologica Ottoniana nr 2, 139-147

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**NOTY, KOMENTARZE,
RECENZJE, SPRAWOZDANIA**

**SPOTKANIE ŚW. PAWŁA
Z PROKONSULEM CYPRU SERGIUSZEM PAWŁEM**

Piotr Goniszewski

Z.J. Kapera na 46. Sympozjum Biblistów Polskich odbywającym się we Wrocławiu zaprezentował trzy inskrypcje wspominające postać Sergiusza Pawła¹. Teksty te odkryto już pod koniec XIX wieku, a kolejne badania nad nimi rzuciły nowe światło na życie prokonsula Sergiusza Pawła. Dla badaczy Nowego Testamentu istotny jest fakt, że inskrypcje te mogą wpłynąć na zmianę dotychczasowej chronologii życia św. Pawła.

Pierwsza z inskrypcji została odkryta w Soli, w roku 1877, przez gen. Cesnołę. Jest to nieduży kawałek białego marmuru, który zawiera tekst poświęcenia ogrodu z pomnikiem dla uczczenia rodziców Apolloniosa. Miało to miejsce za rządów prokonsula Pawła (epi. Paulou ἡγουπάτου).

Druga inskrypcja również została odkryta również w roku 1877 przez gen. Cesnołę, ale miejscem jej odnalezienia była miejscowość Chytroi. Tekst zapisany na błękitnym marmurze związany jest z kultem niewymienionej z imienia bogini. Ze względu na zły stan inskrypcji niezwykle trudno jest ustalić datację tego zabytku. Fragment „[...] ἰου Καίσαροϋ Σεβαστοϋ/ καί. [...]” był przeważnie odczytywany jako wymieniający cezara Klaudiusza² (Κλαυδίϋου) lub Kaligulę³ (Γαλϋου). Z.J. Kapera w swoim wystąpieniu wskazywał, w oparciu o pogłębione badania nad inskrypcją, że tekst wzmiankuje nie

¹ Materiały wykorzystane w niniejszej notce zostały udostępnione przez Z.J. Kapere, za co autor jest bardzo wdzięczny.

² Lata panowania Klaudiusza: 25 stycznia 41 r. – 13 października 54 r. po Chr.

³ Lata panowania Kaliguli: 18 marca 37 r. – 24 stycznia 41 r. po Chr.

Klaudiusza czy Kaligulę, ale cezara Tyberiusza⁴: „Τιβερίου Kaisarou Sebastou/ kai [...]”. Wymieniony jest także, jako prokonsul, Sergiusz Paweł (...ἐπι. κβιητου Sergioy Pau/ou anqpatou...). Z tych informacji wynika, że Sergiusz Paweł pełnił funkcję prokonsula w czasach cezara Tyberiusza. Jak wskazywał Z.J. Kapera, chodziłoby o końcowe lata panowania tego władcy.

Ostatnia z prezentowanych inskrypcji została odnaleziona w roku 1887 w Rzymie. Jest to tekst zapisany w języku łacińskim, w którym pojawia się Sergiusz Paweł (L Sergius Paullus), jako jedna z pięciu osób odpowiedzialnych za nabrzeża i koryto Tybru. Inskrypcja informuje, że cezarem był wówczas Klaudiusz.

Postać Sergiusza Pawła pojawia się w NT tylko raz, w perykopie związanej z wizytą św. Pawła na Cyprze, podczas pierwszej podróży misyjnej (Dz 13,4-12). Autor *Dziejów* dostarcza bardzo cennych informacji dotyczących prokonsula Sergiusza Pawła (anqpatoy Sergioy Pau/oy). Po pierwsze, wymienia postać Judejczyka Barjezusa (Barihsouj), nazwanego w w. 8 Elimas (Ἐλιμας), którego określa terminami magoj („mag”) i yeudoprofhthj („fałszywy prorok”). Użycie tych określeń ma od samego początku przedstawić w negatywnym świetle postać judejskiego maga, który należy do otoczenia prokonsula Pawła. Mimo negatywnej oceny wydaje się on postacią historyczną. Imię Barihsouj to najprawdopodobniej aramejskie „syn Jezusa”. Co więcej, otaczanie się przedstawicielami religii Wschodu wśród arystokracji rzymskiej było czymś normalnym i popularnym w tamtym czasie⁵. Po drugie, sama postać prokonsula jest przedstawiona w bardzo pozytywnym świetle. Autor *Dziejów* mówi, że był on andri sunetw („mężem rozumnym”) i podkreśla jego chęć usłyszenia słowa Bożego (w. 7). W wersecie 12 stwierdza nawet, że „uwierzył” (episteusen) w naukę Pana, po oślepieniu Barjezusa przez Pawła. W całej perykopie widać, że autor *Dziejów* stara się przedstawić osobę Sergiusza Pawła jako przykład nawróconego poganina. Jak się wydaje, historycznie, chęć usłyszenia Pawła i towarzyszy była spowodowana zwykłą ciekawością prokonsula, a Barjezus obecność misjonarzy odebrał jako zagrożenie swoich interesów i pozycji. Wydarzenie opisane w Dz 13,6-12 wydaje się mieć historyczne podstawy, choć poddane jest pracy redakcyjnej autora *Dziejów*. Niektórzy sugerują, że może być ono kompilacją różnych wydarzeń⁶.

Jak się powszechnie przyjmuje, pierwsza wyprawa misyjna, a zatem i spotkanie św. Pawła z prokonsulem, przypada na lata 46–49 po Chr. W świetle inskrypcji zapre-

⁴ Lata panowania Tyberiusza: 14 r. – 16 marca 37 r. po Chr.

⁵ A. Paciorek, *Paweł Apostoł – Pisma*, t. 1, Tarnów 2000, s. 32.

⁶ Tamże.

zentowanych przez Z.J. Kapere, szczególnie inskrypcji z Chytroi, ta datacja musi być poddana weryfikacji. Jeżeli faktycznie Sergiusz Paweł był prokonsulem Cypru za czasów Tyberiusza, to czas pierwszej wyprawy misyjnej należałoby cofnąć o ok. 10 lat. Wpłynęłoby to na zmianę chronologii życia św. Pawła, szczególnie pierwszego okresu po jego nawróceniu. W tym kontekście warto wspomnieć, że niektórzy podważają sam fakt pierwszej wyprawy misyjnej Pawła, wskazując, że m.in. jest ona niezgodna ze słowami Pawła zawartymi w Ga 1,21 oraz że jest konstrukcją teologiczną autora Dziejów. Jak zauważa J. Gnilka, oba argumenty nie są do końca przekonujące. Wypowiedź z Ga 1n dotyczy podróży Pawła do Jerozolimy. Z kolei Dzieje, pomimo redakcyjnej i teologicznej pracy autora, która nie podlega dyskusji, w sprawie pierwszej podróży misyjnej wydają się być historyczne⁷.

Komunikat Z.J. Kapery przedstawiony na 46. Sympozjum Biblistów Polskich jest impulsem do dalszych badań nad życiem Sergiusza Pawła, życiem św. Pawła, początkami Kościoła. Wiele kwestii związanych z propozycją nowej datacji pierwszej podróży misyjnej należy jeszcze przeanalizować. Jeżeli okazałoby się, że faktycznie należy cofnąć nie tylko to wydarzenie o ok. 10 lat, to byłoby to niewątpliwie duże zaskoczenie i jednocześnie wyzwanie dla badaczy NT, historyków Kościoła.

WALNE ZEBRANIE STOWARZYSZENIA BIBLISTÓW POLSKICH
I 46. SYMPOZJUM BIBLISTÓW POLSKICH
WROCŁAW, 16–18 WRZEŚNIA 2008

Ks. Cezary Korzec

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego

Spotkanie polskich biblistów w 2008 r. miało szczególne znaczenie ze względu na jego rocznicowy charakter i łączące się z tym faktem wydarzenia zakończenia kadencji pierwszego zarządu i wyborów nowego. Może ono pełnić funkcję swoistego testu sprawności funkcjonowania z trudem formowanych przez ostatnie lata struktur SBP.

Obrady Walnego Zebrania Stowarzyszenia Biblistów Polskich otworzył ks. prezes Waldemar Chrostowski wspomnieniem o zmarłych członkach SBP: ks. Bernardzie Wo-

⁷ Problem ten przeanalizowany jest szerzej w: J. Gnilka, *Paweł z Tarsu*, Kraków 2001, s. 82–83.

deckim oraz pani profesor Annie Świderkównie. Wystąpienie przewodniczącego było próbą podsumowania pięciu lat pracy ustępującego pierwszego zarządu SBP. Zostały w nim wspomniane najważniejsze wydarzenia: powstanie i zatwierdzenie statutu SBP, prace zarządu, ukazywanie się Zeszytów Naukowych SBP (dotychczas ukazało się pięć numerów) oraz wydanie ksiąg pamiątkowych (do najważniejszych należy księga zadezykowana Janowi Pawłowi II). Okres pięciu lat był owocny w wypracowanie statutów i innych dokumentów niezbędnych do funkcjonowania Stowarzyszenia. Do ważnych wydarzeń należą tytuły członków honorowych nadawane każdego roku. Istotnym faktem jest rozwój potencjału naukowego poprzez promocję samodzielnych pracowników naukowych i doktorów. Wśród zadań bieżących znalazły się: rozrost Stowarzyszenia, rozwój strony internetowej oraz pogłębienie i nawiązanie kontaktów z bibliistami z zagranicy. Jako zadanie bardzo pilne jawi się konieczność wypracowania członkostwa stowarzyszonego. Wielkimi krokami zbliża się też jubileuszowe 50. sympozjum bibliistów polskich, w tym kontekście ważnym zadaniem jest jak najlepsze jego przygotowanie.

Miłym momentem zebrania było słowo podziękowania złożone ks. prof. Waldemarowi Chrostowskiemu za jego pięcioletnią pracę przewodniczącego przez s. Ewę Józefę Jezierską, członkinię pierwszego zarządu SBP. Sprawozdanie skarbnika zostało przyjęte w głosowaniu jawnym prawie jednogłośnie (92 głosy za, 1 wstrzymujący się).

Przewodniczący przedstawił kandydaturę ks. prof. Jana Łacha jako członka honorowego. Wśród zasług wieloletniego rektora ATK została podkreślona jego aktywność na rzecz przekształcania tej uczelni w uniwersytet. Następnym kandydatem był ks. prof. Jan Kanty Pytel, bibliista ze środowiska poznańskiego. Ma on szczególne zasługi w zachowaniu pamięci o Romanie Brandstaetterze. Kandydatury zostały przyjęte jednogłośnie. Obrady zamknęły słowa podziękowania skierowane do członków kończącego kadencję zarządu SBP.

Kolejnym punktem obrad były wybory nowego zarządu Stowarzyszenia. Najpierw został wybrany przewodniczący – 78 głosami „za”, według norm statutu SBP, został wybrany ks. prof. Waldemar Chrostowski, który zaakceptował ten wybór. Przyjęto to gromkimi brawami. Wiceprzewodniczącym SBP został wybrany 49 głosami na kolejną kadencję ks. prof. Henryk Witczyk. Nowymi członkami zarządu zostali: ks. dr hab. Krzysztof Bardski, o. dr hab. Ryszard Sikora OFM, ks. prof. dr hab. Waldemar Rakocy CM, ks. prof. dr hab. Antoni Tronina i ks. dr hab. Artur Malina. Słowa przewodniczącego zachęcające do podjęcia pracy na rzecz SBP i życzenia skierowane do nowo wybranego zarządu zamknęły walne zebranie SBP.

Wybór nowego zarządu w oparciu o uchwalony w ostatnich latach statut jest świadectwem, że SBP krzepnie w swoim wymiarze instytucjonalnym. Wybór na przewodniczących ks. prof. Chrostowskiego i ks. prof. Witczyka gwarantuje ciągłość rozpoczętych prac nad uformowaniem stowarzyszenia. Jest też wyrazem przekonania, że SBP jest ciągle w fazie organizacji. Wyraża także głębokie zaufanie ze strony członków do obu przewodniczących. Odświeżony skład zarządu jest wskazaniem, aby równoległe do pracy organizacyjnej rozwijał się potencjał naukowy stowarzyszenia, czego wyrazem jest obecność w składzie zarządu młodych pracowników naukowych. Dokonany wybór zarządu odzwierciedla także sytuację „geograficzną” polskiej biblistyki. Wybrani członkowie reprezentują największe ośrodki badawcze w kraju: Warszawę, Lublin, Poznań i Opole.

Słowa zachęty do gorliwości w posłudze do zebranych na porannej mszy św. biblistów skierował abp Marian Gołębiowski. Podkreślił ponadto priorytetowe znaczenie aktualizacji Słowa Bożego w pracach naukowych, działaniach popularyzatorskich i duszpasterskich polskich biblistów. Słowo arcybiskupa na początku obrad pierwszego dnia 46. Sympozjum Biblistów Polskich dotyczyło historii i teraźniejszości archidiecezji wrocławskiej. W zwięzłych słowach podkreślił znaczenie miejsca spotkania, tj. auli Papieskiego Wydziału Teologicznego oraz kontekstu sympozjum, jaki stanowią: rok św. Pawła obchodzony w Kościele i synod biskupów poświęcony Słowu Bożemu.

Przewodniczący Stowarzyszenia Biblistów Polskich otwierając obrady odniósł się do historii spotkań, które sięgają swoimi korzeniami końca lat 50. i spotkania biblistów polskich w Krakowie.

Pierwszy referat – *Pawłowe doświadczenie Chrystusa pod Damazkiem: nawrócenie czy powołanie?* – przedstawił ks. prof. Waldemar Rakocy. Poświęcony zagadnieniu nawrócenia św. Pawła był odpowiedzią na wydarzenie, jakim jest przeżywanie w Kościele powszechnym rok Pawłowy. Przekazując wyniki badań nad terminologią nawrócenia, wskazał na niebezpieczeństwo współczesnych hipotez dotyczącego tego, co wydarzyło się w życiu św. Pawła pod Damazkiem. Ich szczególne niebezpieczeństwo leży w redukcji znaczenia dzieła Jezusa Chrystusa dla Żyda. Zwłaszcza wówczas, kiedy wydarzenie spod Damazku przedstawia się jako powołanie i argumentuje się, że Paweł nie potrzebował jako Żyd nawrócenia. Kolejne wystąpienie, ks. dr. Stanisława Wronka, zatytułowane *Stosunek Pawła do niechrześcijan*, rozwijało tematykę bardzo aktualną dla życia współczesnego Kościoła. Przytaczając różne teksty Pawłowe, autor stworzył swoistą konkordancję tematyczną „Paweł a niechrześcijanie”. Referujący podkreślił różnorodność aspektów odniesień św. Pawła do niechrześcijan: kult, zwyczaje kulinarne, życie społeczne. W ten sposób Paweł jawi się jako autentyczny człowiek swojego czasu.

Ożywiona dyskusja wywiązała się wokół pierwszego referatu, a zwłaszcza tej jego części, która dotyczyła potrzeby nawrócenia dla Żydów. Naturą każdej dyskusji jest różnica zdań, jak i chęć dyskutujących pozostania przy swoich poglądach, co słusznie zauważył prowadzący tę część ks. prof. Jan Załęski.

W kolejnej sesji tematy nadal koncentrowały się wokół osoby św. Pawła. Ojciec prof. Ryszard Gryziec przedstawił obraz św. Pawła wyłaniający się z Listów pasterskich. Założeniem tego referatu jest istnienie różnicy w obrazie Pawła, jaki znajdujemy w jego pismach autentycznych, a w pismach popawłowych, do jakich zalicza się Listy pasterskie. W Listach Paweł jest przedstawiony jako jedyny apostoł, konwertyta i męczennik (keryks, apostoło, didaskalos). Różnica w obrazie jest wynikiem kerygmatyzacji i paranezyzacji postaci Pawła w sytuacji przeróżnych zagrożeń dla młodych wspólnot chrześcijańskich.

Komunikat *Władza i jej charakter w Listach pasterskich* ks. dr. Sławomira Stasiaka kolejny raz skupił uwagę zebranych na tej niewielkiej grupie pism. Ze szczególną uwagą referujący potraktował zagadnienie niewolnictwa. Powierzchnowa lektura Listów pasterskich może prowadzić do przekonania, że Paweł wspiera ten system. Głębsze studium tych pism pokazuje jednak, że zachęta skierowana do wspólnoty chrześcijańskiej dotyczy pielęgnowania chrześcijańskiej miłości we wspólnocie. Stąd wynika brak wezwań do zmiany statusu socjalnego jej członków.

Doktor Zdzisław Kaperza w komunikacie zatytułowanym *Sergiusz Paulus, prokonsul Cypru (Dz 13,6-12)* przybliżył postać rzymskiego prokonsula w świetle wykopalisk archeologicznych. Badania epigraficzne wykopanych na Cyprze obiektów archeologicznych przekazują informacje o prokonsulu Sergiuszu Paulusie, którego Paweł według przekazu Dziejów miał spotkać na Cyprze. Materiał epigraficzny stanowią trzy inskrypcje. Jedna z nich wspomina osobę Sergiusza Paulusa i wiąże ją z czasem rządów cesarza Tyberiusza. Taka informacja może być istotna dla przedatowania pierwszej wyprawy św. Pawła, której historyczność raz po raz jest kwestionowana i nakazuje umiejscowienie jej w roku 37.

Komunikat ks. dr. Dariusza Iwańskiego zachęcał do korzystania ze strony www.bibliстыka.umk.pl, na której są gromadzone artykuły biblijne. Jest to pionierska inicjatywa, umożliwiająca szeroki dostęp do artykułów biblijnych.

Sesję zakończyło wręczenie ksiąg pamiątkowych panu dr. Zdzisławowi Kaperze i ks. prof. Romanowi Bartnickiemu.

Kolejną sesję otworzył referat ks. prof. Henryka Witczyka pt. *Trzy przegrane Jezusa? Socjologiczno-psychologiczna rekonstrukcja „ruchu Jezusa” a świadectwo Nowego Testamentu*. Punktem wyjścia referatu były poglądy współczesnego myśliciela

religijnego Tomasza Węclawskiego. W swoim wystąpieniu wiceprzewodniczący SBP zreferował poglądy poznańskiego naukowca dotyczące Jezusa i jego porażek w realizowaniu swojej misji. Następnie dał im odpowiedź, odwołując się do wyników współczesnych badań egzegetycznych. Referat zakończyło dramatyczne pytanie o obecność polskich biblistów w dialogu naukowym.

W kolejnym referacie ks. dr Andrzej Najda podjął refleksję nad aspektem misji Jezusa, jakim było nauczanie w przypowieściach. Referat *Nowe perspektywy w badaniu nad przypowieściami Jezusa* przybliżył wyniki najnowszych badań egzegetycznych prowadzonych w środowisku niemieckim. Przedstawivszy klasyfikację przypowieści według Jerlicha¹ referujący przeprowadził ich krytykę. Na zakończenie autor zaproponował problemy, które powinny być uwzględnione w dalszym studium przypowieści. Wśród szczególnie ważnych wymienił studium literatury apokryficznej NT, w której są także obecne przypowieści.

Sesję zakończył komunikat, w którym starotestamentalna instytucja *go'el* została odniesiona do osoby Jezusa. W referacie ks. dr Ryszard Zawadzki wykazał, że przypisanie Jezusowi tego tytułu dokonało się poprzez Księgę proroka Izajasza, w której Bóg jest określany jako *go'el*. Teologizacja terminu obecna już w Księdze Izajasza według referującego trwała także w czasie powstawania NT.

Wystąpienie ks. prof. Witczyka wzbudziło duży odzew, którego świadectwem była ożywiona dyskusja. W dyskusji zaznaczyła się różnica stanowisk wobec wydarzeń zreferowanych w wystąpieniu.

W drugim dniu obrad uczestnicy zgromadzili się na porannej mszy św. W kazaniu ks. prof. Chrostowski postawił pytanie o sens lektury i objaśniania Pisma św. Udzielając odpowiedzi, wskazał na Biblię jako księgę przybliżającą do Boga i przekazującą objawienie, które ma swój szczyt w osobie Jezusa Chrystusa.

Pierwszą sesję wypełniły dwa interesujące referaty. W pierwszym z nich, zatytułowanym *Jeruzalem – Jerozolima. Zarys teologicznego wymiaru onomastyki miasta świętego*, dr Krzysztof Mielcarek, wychodząc od studium statystycznego terminu Jerozolima, przeszedł do wyjaśnienia znaczenia użycia terminu Jeruzalem w dziele Łukasowym. Według niego wiąże się to z podkreśleniem znaczenia Jerozolimy i jej funkcji zbawczej.

W drugim referacie, zatytułowanym *Nowy Testament po żydowsku, wydrukowany w 1540 w Krakowie*, prof. Krzysztof Pilarczyk przybliżył słuchaczom postać Pawła Helicza, Żyda nawróconego później na katolicyzm i jednego z krakowskich drukarzy,

¹ R. Zimmermann (red.), *Kompendium der Gleichnisse Jesu*, Gütersloh 2007.

oraz jego dzieło *Nowy Testament po żydowsku*, a także okoliczności jego powstania. Wiąże się z tym pytanie o relację do tłumaczeniu Nowego Testamentu Marcina Lutra, na którym oparł się ten wydawca. Wydaje się, że miały na to wpływ następujące racje: komunikatywność, zrozumiałość, popularność i powszechność tłumaczenia Lutra.

Ostatnią sesję otworzył wykład ks. prof. Dariusza Dziadosza na temat genezy tradycji o patriarchach w Rdz 12-36. Brak informacji o życiu patriarchów i zasadniczych obietnic z nimi związanych w Księdze Wyjścia, a także inne znaczne różnice literacko-teologiczne każą zapytać się o źródło tych różnic. Przyczyną tego są odmienne modele teologiczne tradycji stojącymi za tekstami Rdz 12-36 i kompleksu Wj – Kpł. Pomost między tymi tradycjami stanowią opowiadania o Józefie.

Zasady i sposoby przekazywania odkrytego sensu biblijnego są przedmiotem badań proforystyki. Tej dziedziny biblistyki dotyczył komunikat ks. dr. hab. Stanisława Haręzgi pt. *Proforystyka biblijna – status i miejsce w teologii*. Referujący wskazał na pewien dualizm istniejący we współczesnej literaturze poświęconej temu zagadnieniu. Z jednej strony mamy do czynienia z proforystyką naukową, z drugiej z proforystyką pastoralną, przez co sugeruje się nienaukowość tej drugiej. Postulatem ks. prof. Haręzgi było powołanie jednej proforystyki, do czego wydają się zachęcać dokumenty Stolicy Apostolskiej i postęp w badaniach biblijnych. Referujący zaproponował także strukturę tej nowej dziedziny badań biblijnych.

Prof. Adam Linsenbarth przedstawił komunikat *Biblijna przestrzeń geograficzna i metody jej prezentacji*. Dobrze przygotowana prezentacja multimedialna wprowadziła uczestników sympozjum w zagadnienia związane z budową geologiczną Ziemi Świętej. Jednocześnie dobrze przygotowane współczesne mapy satelitarne okazały doskonałą pomocą w „wędrowce” po krainach biblijnych.

Ojciec dr Marian Arndt przedstawił aktualny stan badań w Magdali (komunikat *Aktualne prace archeologiczne – Magdala*, www.magdalaproject.org). Starożytna Magdali, dzisiejsze Misztal, to miasto rzymskie, na co wskazują typowe budynki użyteczności publicznej właściwe dla Rzymian. Było to duże miasto żyjące z handlu rybami. Wykopaliska jeszcze nie potwierdziły istnienia kościoła, o którego obecności wspominają pisma starożytnych pielgrzymów.

Sympozjum zamknęły słowa przewodniczącego SBP ks. prof. Chrostowskiego. Znalazła się w nich zachęta do pisania sprawozdań, aby były one obecne w różnych wydawnictwach. Przewodniczący jeszcze raz zachęcił osoby świeckie, a szczególnie kobiety, biblistki, aby przygotowywały wystąpienia, podziękował wszystkim, którzy przyczynili się do przygotowania i do prowadzenia Walnego Zebrania SBP oraz Sympozjum Biblistów Polskich. Szczególne słowa podziękowania skierował do pani

dr Anny Kuśmierk. Zapowiedział też czas i miejsce kolejnego sympozjum: 22–24 września 2009 roku w Wyższym Seminarium Duchownym w Olsztynie.

Polska biblistyka dzięki zaprezentowanym referatom jest żywa i twórcza. Polscy bibliści czerpiąc z osiągnięć biblistów innych narodów wnoszą swój oryginalny wkład w badania biblijne. Przedstawione referaty wskazują na wrażliwość na obecne (2008 r.) wydarzenia w życiu Kościoła: Roku św. Pawła i Synodu Biskupów.